

Anlam Değişmeleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme

A Diachronic Study on Changes of Meaning

Bahattin SAV

G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara-TÜRKİYE

ÖZET

Semantik, dili artzamanlı ve eşzamanlı yöntemleri kullanarak anlam yönünden inceleyen bilim dalıdır. Zaman içinde sözcükler anlam değişmelerine uğrayabilirler. Anlam genişlemesi, daralması, başka anlama geçiş, anlam iyileşmesi, güzelleşmesi, kötüleşmesi bu bilim dalının çalışma alanlarından yalnızca birkaçını oluşturmaktadır. Her dil gibi Türkçe ve Fransızca da bu evrimsel boyutun etkisinde kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Anlambilim, artzamanlı, anlam daralması, anlam genişlemesi*

ABSTRACT

Semantics is an area of science that studies the meanings of a language using the diachronic and synchronic methods. In time words may modify their meaning. Semantic extention, semantic restriction, change into another meaning, improvement, embellishment, degradation of meanings are only a few of the working fields of semantics. As other languages, Turkish and French have also been influenced by this evolutionary dimension.

Key Words: *Semantics, diachronic, semantic restriction, semantic extention*

1. GİRİŞ

Duygularımızı, düşüncelerimizi, isteklerimizi sözcükler, *sese bürünmüş kavramların* oluşturduğu dil aracılığıyla yansıtmaya çalışırız. Bir ulusun söz varlığı, *ses bayrağı* olan, dün-bugün-yarın arasında köprü görevi üstlenen dil, bu büyülü varlık, bizlere sınırsız yeni kavramlar üretme, yeni bağlantılar kurma, birbirinden farklı anlam dünyaları yaratarak konuşma ve yazma olanağı sunar.

Dil üzerinde yapılan çalışmalar ancak İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'un (1857-1913) çabaları sonucu bilimsel bir çerçeveye oturmuştur. Genel Dilbilimin kurucusu Saussure'e göre dil "*bireyler arasında iletişim sağlayan bir kurallar ve göstergeler bütünüdür.*" (1965:33). Dar anlamıyla sözcük diye de tanımlayabileceğimiz **gösterge (signe)** "*sürekli olarak birbirini hatırlatan, çağıran iki ögenin birleşiminden meydana gelmiş, iki yönlü, iki yüzlü bir varlıktır.*" (Aksan, 1978:24). Göstergenin kavram, bir başka deyişle anlam yönünü **gösterilen (signifié)** ve bu kavramı adlandırmaya yarayan ikinci yüzünü **gösteren, (signifiant)** yani ses imgesi oluşturur. Zihinsel özellik taşıyan anlam ve ses öğeleri birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Biri olmadan ötekinin varlığından söz edilemez.

Dil yalnızca göstergelerden oluşan bir dizge değil, toplumsal bir kurumdur da. Aynı dili konuşan bireyler arasında bir iletişim aracı olan dil toplumun ortak malıdır. İnsanlar gibi toplumlar da çeşitli yönlerden birbirlerinden farklı olduklarından, nesnelere adlandırılması, kavramların ses dizgesi biçiminde aktarılması da farklı olacaktır. Alman dilbilimci Humbolt'un deyişiyle, "*her dilin kendine özgü dünyayı anlama ve anlatma yolu vardır.*"(Başkan, 1967:157)

2. DİLİN EVRİMİ

Dil toplumsal bir olgu olduğuna göre değişmez bir varlık değildir. Kuşaktan kuşağa farklı koşullar içinde gerçekleşen öğrenme süreci içinde toplumların sözcük dağarcıkları da değişir. Bazı sözcükler **göndergenin (référent)** yok olmasıyla kullanımdan çıkar, bazıları anlam kaymasına uğrar, söz varlığına yeni sesler eklenir. Dil serpilir, gelişir, zenginleşir. Bu değişimin nedenlerini nüfus hareketleri, göçler, toplumu derinden

etkileyen olaylar (savaşlar, devrimler), ticari ilişkilerin gelişmesi, yeni siyasal koşullar, bilimsel ve teknik alandaki dönüşümler gibi dış etkenlerle açıklayabiliriz.

Tarihsel süreçte bu değişimler çoğu kez öylesine yoğunlaşır ki yeni bir dil ortaya çıkabilir. Örneğin halk Latince'si yayıldığı, konuşulduğu coğrafyada çağlar boyunca birçok evrim geçirmiş ve Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Portekizce, Rumence gibi kökenleri, sözdizimleri aynı, ama telaffuzları apayrı yeni dilleri doğurmuştur. Bu değişim sırasında toplumca benimsenen yenilikler kural olmuş, eski kurallar geçerliliğini yitirmiştir. Kısaca *“dil artzamanlı bir boyutta oluşmuş ve kesintisiz bir değişim süreciyle özdeşleşmiştir.”* (Vardar, 1982:85)

Anlam değişimleri **eşzamanlı (synchronique)** ya da **artzamanlı (diachronique)** yöntemle ele alınabilir. Eşzamanlı yöntem *“bir arada bulunan ve dizge oluşturan öğeleri, aynı toplumsal bilincin algıladığı mantıksal ve ruhsal bağıntıları”* incelerken, artzamanlı yöntem *“aralarında bir dizge oluşturmada birbirinin yerine geçen ardışık öğelerin bağıntılarını”* araştırır. (Saussure, 1965:140). Bu tanımlamaları anlambilime uygularsak sözdiziminin ve edebi sanatların sağladığı olanakları kullanarak yarattığımız anlam değişmelerini eşzamanlı yöntemle; zaman içinde iç ve dış nedenlerle dilde meydana gelen anlam ve ses değişmelerini artzamanlı bakış açısıyla inceleyebiliriz.

3. ANLAMIN EVRİMİ

Dil sonsuz sayıda sözcüğün, sonlu sayıda kuralın oluşturduğu bir değerler sistemidir. Dilde sözcüğün yansıttığı, zihnimize uyandırdığı kavramlardan her birine anlam diyoruz. Anlam değişmesi ise, *“bir kelimenin anlattığı kavramdan az ya da çok uzaklaşması, onunla uzak-yakın ilgisi bulunan, ya da bulunmayan yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesidir.”* (Baylon-Fabre, 1978:205).

Zaman içinde ve genellikle de bir dilden başka bir dile aktarımlar sırasında göstergenin iki ögesi, gösterilen ve gösteren düzeyinde -bazen her iki düzlemde de- değişiklikler olabilir. Bu değişimin olması kaçınılmazdır. Toplumsal bir sözleşmenin ürünüyse eğer, *“kullanılan her şey gibi dil de değişir, belli bir toplumsal bağlam ve süre içinde evrim*

geçirir, durmaksızın yenilenir.” (Vardar, 1982:85). Değişmezlik, bugün hiçbir toplum tarafından kullanılmayan, konuşulmayan dillerin -Latince, Sanskritçe gibi- özelliğidir.

Latince’de “*toprak kap, saksı, testi*” anlamına gelen “*testa*” Fransızca’ya “*tête*” biçiminde girmiş ve “*kafa, baş*” anlamını almıştır. Böylece değişim hem gösterilen “*toprak kap > kafa*” hem de gösteren “*testa > tête*” düzleminde gerçekleşmiştir. Olayın bir başka boyutu ise *tête* “*chef = kafa*” sözcüğünün yerini alırken anlatımsal değer bölümünden temel anlam bölümüne, *chef* anlam daralmasıyla temel anlam bölümünden toplumsal anlamlı değer bölümüne aktarılmıştır. (Guiraud, 1984:37). Bu iteleme sırasında *chef kafa* anlamını *tête* sözcüğüne kaptırmıştır. “*Türk kafası, baş başa*” söylemlerini *tête* sözcüğünü kullanarak “*tête de turc*”, *tête à tête*” biçiminde çevirirken, “*baş hemşire*”, *baş hekim*” ifadelerini “*infirmière en chef*”, *médecin en chef*” şeklinde tercüme ediyoruz.

Latince “*capra = keçi*” sözcüğü Fransızca’da “*chèvre = keçi*” biçiminde söylenmektedir. Görüldüğü gibi değişme yalnızca gösteren “*capra > chèvre*” düzleminde meydana gelmiştir.

Düz değişmece yani métonymie yoluyla yalnızca gösterilen düzeyinde anlam değişimleri yaratabiliriz. “*Poubelle*” artık Seine eski Belediye Başkanının adı değil gösterilen düzleminde gerçekleşen değişimle “*çöp tenekesi*” anlamındadır. Ancak toplumun tüm bu dil olaylarının sonuçları üzerinde uzlaşması ve *evet* demesi gerekir; yoksa başlangıçta bireysel çıkışlı olan bu önerilerin yaşama şansı yoktur.

4. ANLAM DEĞİŞMELERİNİN NEDENLERİ

Anlam değişimleri genellikle uzun bir zaman dilimi içinde gerçekleşir. Bunun için bazen yüzyıllar gerekebilir. Linguistik Metodu adlı eserinde Özcan Başkan yapılan bir araştırmada “*1000 yıl içinde dildeki temel sözcüklerin % 19 oranında yitime, anlam ve ses değişimine*” uğradığını göstermektedir. (1964:160-164). Eşzamanlı olarak bir kavrama ad verme, ona başka anlamlar yükleme olayının bilinçli bir eylem olduğunu ve hatta dili ustalıklarla kullananların, bilimsel sözcüklerin dışındaki dil birimlerine

bağlamsal anlamlar verebileceğini yukarıda belirtmiştik. Dil içinde artzamanlı olarak gerçekleşen anlam kaymaları ise bambaşka olgulardır.

Anlam değişmesini dil dışı nedenler ve dil içi etkenler olmak üzere iki eksenle açıklayabiliriz. Gönderge dil dışı bir olgudur. Yaşamın, dış dünyanın gerçeklerini, somut nesnelere, soyut kavramları adlandırır, anlamlandırırız. Göndergeyi gösteren ve gösterilen şeklinde bir ses ögesi ve bir anlam ögesiyle dilsel bir araç haline getirir, gösterge biçiminde ifade etmeye çalışırız. Kısaca bir **cisim**, bir **isim** ve bu ismin zihnimizde uyandırdığı bir **resim**le karşı karşıyayız. Dil dışı dünyanın ürünü olan gönderge bilimsel ve teknik alandaki gelişmeler, toplumsal anlayışlardaki farklılaşmalar yüzünden evrimleşebilir.

Fransızca'da "**fusil** = *tüfek*" adını çakmaktaşıdan alır. Çakmaktaşı kavı tutuşturur, barutu ateşler. Bu düşünce ateşli bir silahın yaratılmasında ilk adımı oluşturur. 1630 yılında "*delikli demir çıkar, mertlik bozulur.*" Gönderge "*çakmaktaşı*" evrimleşir, tüfeğe dönüşür. Bu evrim sırasında gösterenle onun kavramsal içeriği arasındaki bağıntı kopar. Silahla çakmaktaşı arasındaki bağıntı silinince tüfek yalnızca belli bir biçimi olan (havalı, yaylı, otomatik) ateşli bir silah durumuna girmiştir. Darmestetler bu anlam değişmesini catachrèse = kaydırma olarak adlandırır. Bu dil olayında bir ad örneğinin "*fusil*", çeşitli biçimlerde kurulan bir benzerlik bağıntısı aracılığıyla bir başka olguya - burada "*tüfek*"- ilişkin olarak da kullanılabilmiştir.

Anlam kaydırması yoluyla adlandırma dilde en çok kullanılan, çok anlamlılığa yani sözcüğün anlam alanının genişlemesine yol açan dil olaylarından biridir. Teknik gelişmelerin, göndergenin yani cismin niteliğini değiştirdiğine her zaman tanık oluyoruz. Dil dışı olguda görülen değişimin dilde de etkisini göstermesi kaçınılmazdır. Gönderge değişmekte ancak göndergeye ad olan gösteren aynı kalmakta, yalnızca gösterilen düzeyinde bir değişiklik söz konusu olmaktadır.

Fransızca'da iki veya dört tekerlekli, atla veya büyük baş hayvanlar aracılığıyla çekilen, tarımsal gereksinimler için kullanılan araç "**char** = *araba, kağni*" olarak adlandırılmaktadır. Zaman içinde gönderge evrimleşmiş ve "*savaş arabası*" anlamını

almıştır. XIX. yüzyıl başında nesne zırhla kaplanmış, ahşap tekerlekler yerini paletlere bırakmış, üzerine bir motor ve ateşli silahlar konmuştur. Bu evrime karşın, nesne aynı adla “**char**” anılmaya devam etmiştir. Gönderge “*kağrı, araba, savaş arabası*” anlamlarından “**tank**” anlamına ulaşmıştır. Fransızca önceleri bu yeni nesneyi İngilizce’den aldığı “*tank*” sözcüğüyle adlandırmıştır. Ancak kullanıcıların ısrarlı çabalarıyla “**char**” “*tank*” sözcüğünü dil dışına itmiştir.

“Diller çağlarına paralel olarak gelişir. Yansıttıkları kültür yaşamı doğrultusunda zenginleşir veya zayıflar ve sönerler. Çağdaş toplumların önemli özelliklerinden biri de, dillerinin ard arda uğradığı değişimlerdir.” (İnce, 1996:173). Göndergeye ilişkin bilgilerimiz, deneyimlerimiz, alışkanlıklarımız, belli konulardaki düşüncelerimiz zamanla değişime uğrayabilir. Sözcüklerin duygusal değeriyle birlikte kavramsal içeriği de etkileşim geçirir. Guiraud’nun da vurguladığı gibi, Yunanca “*elektra* = *ışık*” sözcüğünden türeme “**elektrik**” anlayışımız Franklin’inkinden çok farklıdır bugün. Çağdaş fizik “**atom**” sözcüğünün maddenin parçalanamaz en küçük parçası şeklindeki tanımını tümüyle değiştirmiştir. Günümüz bilim adamları atomu bir Pythagoras, bir Einstein gibi algılamıyorlar artık. “**Demokrasi, özgürlük, insan hakları**” gibi soyut kavramlar Perikles’ten bu yana, çevreden çevreye, kuşaktan kuşağa, ülkeden ülkeye farklı anlam içerikleriyle kullanılmaktadır.

Toplumları oluşturan farklı sınıflar, kişiler arasındaki davranış, tutum değişiklikleri gibi psikolojik etmenlerin izlerini dilde de görebiliyoruz. Saray yaşamının sona ermesi, efendi-uşak arasındaki ilişkilerin psikolojik boyutunun bozulmasıyla “**cuistre** = *çeşnicibaşı*”, “**goujat** = *uşak*”, “**domestique** = *sırdaş*” hem statülerini, hem anlamlarını yitirmişlerdir. Sözlükler bu kelimelerin anlamlarını artık “**cuistre** = *bilgiç, türedir*”, “**goujat** = *hödük, hoyrat*”, “**domestique** = *uşak*” olarak vermektedir. Burjuva yaşamında evli veya bekar soylu bayanlar için kullanılan “**madame**”, sıradan hanımlara verilen “**mademoiselle**” sıfatları günümüzde artık medeni durumu gösteren hitap şekilleri olmuştur. Osmanlı döneminde “*Padişah Efendi*”, “*Ahmet Mithat Efendi*” gibi deyişlerde soyluluk ifade eden “**efendi**” sözcüğü aynı yolu izleyerek anlam kötülemesine uğramış ve günümüzde “*müstahdem, hizmetli*” anlamını almıştır.

Anlam değişimleri dilsel nedenlerden de kaynaklanabilir. Ses ve anlam evriminin rastlantıları aynı bağlamda anlamları karışan biçimler yaratabilir. Bu durumda dilde eşadlılar çatışması ortaya çıkar. Guiraud'ya göre, “*bu olaya tepki gösteren dil sözcüklerden birini yenilemeye yönelir.*” (1984:66). Latince “*nautare = yüzmek*” ve “*nodare = düğüm yapmak*” fiilleri Fransızca'ya geçerken “**nouer**” şeklini almışlardır.. Eşselsiliğin getirdiği anlam karmaşasını dil iteleme yoluyla aşmaya çalışmıştır. “**Nouer**” “*düğüm yapmak*” anlamını korumuş, “*yüzmek*” kavramı kendisine ad olarak gene Latince'den gelen “*navigare > nager*” fiilini bulmuştur. XVI. yüzyıla kadar hem insanların, hem deniz taşıtlarının sudaki hareketlerini anlatmak için kullanılan “**nager**” XVI. yüzyıldan itibaren anlam daralmasına uğramış ve gemiler için olan anlamını “**naviguer**” fiiline terketmiştir. Latince “*mulgere = süt sağmak*” ile “*molere = öğütme*” de Fransızca'da “*moudre*” gibi tek biçime dönüştüğünden “**moudre = sağmak**” anlamını kaybetmiştir.

Özellikle halk yakıştırmacası (étymologie populaire) sonucu ortaya çıkan yanlış kökenleme anlam değişmelerinin nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. “**Faubourg = varoş**” sözcüğü önce “**faux bourg = yalancı kasaba**”, sonra “**fors-bourg = kasabanın dışında**” şeklinde düşünülmüş, “**coute-pointe = pike örtü**” yanlış kökenleme sonucu aynı anlamda fakat farklı yazımlı “**courte-pointe**” sözcüğüne dönüşmüştür. Sözcükteki coute “**courte = kısa**” sıfatıyla karıştırılmıştır. Dilimizde de halk yakıştırmalarının getirdiği anlam olaylarına rastlıyoruz. “**Taht-al kala**” aslında “*kale alti*” demektir. Ancak İstanbul'daki serbest döviz piyasasının kalbi bugün *Tahtakale* diye anılmaktadır. “*Hint hurması*” anlamına gelen “**temr-i hindi**” “*demir hindi*”ye dönüşmüştür. “**Demokrat**” sözcüğünü Anadolu insanı “*demirkırat*”a, İngilizce'den dilimize 1950 yıllarında giren “**bulldozer**” kelimesini, aracın yaptığı işten olsa gerek, güzel bir yakıştırmacayla “*yoldüzere*” çevirivermiştir.

Dilden dile aktarımlar sırasında sözcüklerin dil düzeylerinde de kaymalar görüyoruz. Fransızca'ya Flamanca'dan geçen “**bouquin < boek = kitap**”, Almanca'dan alınan “**rosse < ross = at**”, İspanyolca'dan devşirilen “**hâbleur < hablar = masal anlatıcısı**” sözcükleri günlük dilden argoya geçmişler ve son iki sözcükte gördüğümüz gibi köken

anlamlarını da yitirmişlerdir. Fransızlar için “**rosse** = *ciğeri beş para etmez adam*”dır bundan böyle, “**hâbleur**” ise bir “*palavracı*”.

Sözcüklerin kendilerine özgü bir yaşamları vardır. Kimi gelişir, kimi solar, kimi çok güçlü komşularının etkisinde kalır, onunla etkileşime girip yaşama şansını yitirebilir. Guiraud'nun *konuk sözcükler* diye tanımladığı özellikle komşu ülkelerin, yakın kültürlerin dillerinden alınan kelimeler, ana dili kullananların ulusallaşma niyetleriyle dildeki yerlerini yeni sözcüklere bırakabilirler. Örneğin Fransızca'dan seçtiğimiz ikinci sıradaki sözcükler dile birincileri iteleyerek girmişlerdir. Enseigne > **drapeau**, cousturier>**tailleur**, embarcadère>**gare**, arer>**laboureur**, ive>**jument**, glai>**glaioul**, aronde>**hirondelle**, quérir>**chercher**, choir>**tomber**, fantastin>**piéton**, avette>**abeille**. Berber sözcüğü Fransızca'da sırasıyla “**barbier**”, “**perruquier**”, “**coiffeur**” dönemlerini yaşamıştır. Yakında berber dükkanlarının üzerinde “**capilliculteur**” levhasını görürsek hiç şaşırmayacağız.

Türkçe'mizdeki “**aşevi**” yerini önce İtalyanca'dan gelen “**lokanta**”ya, sonra Fransızca'dan giren “**restaurant**”a terketmiştir. “**Güvey**” unutulmuş “**damat**” baş köşeye kurulmuştur. “*Sağır, işitme özürü, işitme engelli*” ifadeleri aslında aynı kavramın örtmece (euphémisme) yoluyla adlandırılmasıdır. Dili arılaşırma çabaları sözcüklere ad verme, kavramlara anlam yükleme olgusunun bir başka boyutunu gösterir. “**Investissement, computer, hafriyat, salâhiyet**” gibi *misafir kelimeler* yerlerini çoktan “**yatırım, bilgisayar, kazı, yetki**” gibi sıcak ve bizden olan sözcüklere bırakmadılar mı?

Nedenlerini kapsamlı biçimde anlattığımız anlam değişmelerini şimdi sırasıyla inceleyebiliriz.

4.1. ANLAM DARALMASI = RESTRICTION DE SENS

Anlam daralmasını, sözcüğün eskiden anlattığı nesnenin, kavramın ancak bir bölümünü anlatır duruma gelmesi şeklinde tanımlayabiliriz. Vendryes anlam daralmasını “*genel anlamdan özel bir anlama geçiş*” olarak özetlerken (1921:235), Aksan. “*anamlı bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması, önceleri yalnızca bir gösteren ile*

karşılanmaya çalışılan birçok gösterilenin bu anlam demetindeki anlamlarından birini veya birkaçını yitirmesi” şeklinde değerlendirmektedir. (1982-III:215-216). Anlam daralması Türkçe’de en çok rastlanan anlam olaylarından biridir.

“*Oğlan, oğul, oğlak*” sözcükleri “**oğ** = *doğma, yaratma*” kökünden türemişlerdir. Uygur ve Dede Korkut metinlerinde “*çocuk, evlât*” anlamında hem erkek (**urı oğlan**) hem kız çocuklar (**kız oğlan**) için kullanılan “**oğlan=doğan, yavru, çocuk**” sözcüğü anlam daralmasına güzel bir örnektir. XVIII. yüzyıldan bu yana sözcük yalnızca erkek çocuklar için kullanılmaktadır. (Aksan, 1978:137) “*Arı oğul verdi, oğul balı, kız oğlan kız, oğul yatağı*” gibi ifadeler bu doğma eylemiyle ilgilidir.

Önceleri “*zerdali, kayısı, şeftali, erik*” gibi taş çekirdekli meyveleri adlandırmak için kullanılan “**erik**” sözcüğünde de benzer dil olayını görüyoruz. Kapsama alanı daralan sözcük bugün genel anlamdan özel anlama geçerek aynı adla anılan meyveye ad olmuştur. (Aksan, 1978:137).

Eski Türk metinlerinde insanlar ve hayvanlar için “*gecelemek, yerleşmek, yer tutmak*” anlamlarını içeren “**konmak**” sözcüğü bugün yalnızca uçan şeylerin (uçak, kuş gibi) yere inmesini anlatmak için kullanılmaktadır. (Aksan, 1978:138). Ancak konmak eyleminin türevleri olan “*konaklamak, konak, konut, konuk*” dilimizdeki yerlerini sözcüğün ilk anlamından hareketle almışlardır. Görüldüğü gibi sözcük çok anlamlılıktan tek anlamlılığa düşmüş, anlam alanı daralmıştır.

Eskiden, özellikle Orta Anadolu köy ve kasabalarında düğün, dernek zamanı “*davet etmek, çağırmak*” anlamında “**okumak**” fiili kullanılırdı. “*Davet etmek*” fiilinin dilde kökleşmesiyle artık ortak dilde kullanılmıyor olmasına karşın, bu sözcük Eskişehir, Kütahya, Konya, Isparta, Afyon illerinde bahsettiğimiz anlamında ve türevleri olan “*okucu, okuyucu, okuntu*” biçiminde işlevini sürdürmektedir. (Aksan, 1978:141).

N. Üçok anlam değişimleri üzerine yaptığı bir incelemesinde dilimize Çağatayca’dan giren “**çapkın < çapgun**” kelimesinde anlam daralması olduğundan söz etmektedir. “*Çap = yüzmek, peşinden koşmak*” eyleminden türeyen sözcük günümüzde yalnızca “*kadın, erkek peşinde koşan kişi*”ler için kullanılmaktadır. (1947:75).

Fransızca'da XIII. yüzyıla kadar “*yatak çarşafı, örtü, keten kumaş, kefen*” kavramlarını anlatmak için kullanılan “**linceul**” sözcüğü anlam daralmasına uğramış, genel anlamdan özel anlama geçmiştir. Sözcüğün ilk üç anlamına sözlüklerde artık rastlamıyoruz. Daralma nedeniyle anlam evreninde meydana gelen boşluğu “**étoffe, tissu**” sözcükleri doldurmuştur. Aynı şekilde “**poulain**” “*hayvan yavrusu*” anlamını “*ta*”a bırakmıştır.

Latin halk dilinde “**tragere**”, klasik Latince “**trahere**” “*alttan, üstten çekmek, metallerden lif, ipek kozasından tel çekmek, çıkarmak, sağlamak*” anlamlarını içeren ve Fransızca'ya ses değişmesiyle “**traire**” şeklinde geçen sözcük “*süt sağlamak*” dışındaki anlamlarını XIII. yüzyıldan itibaren yitirmiştir. Anlam evreninde meydana gelen boşluğu sözcüğün türevleri ve “**tirer**” fiili karşılamaktadır. Bu örnekte hem gösteren, hem gösterilen düzleminde değişikliğe tanık oluyoruz.

Kökenleri bakımından Latince'de “**ponere** = *yere koymak*”, “**cubare** = *üzerine yatmak*”, “**mutare** = *değiştirmek*” gibi toplumun tüm kesimleri tarafından kabul görmüş genel anlamlar toplumsal katmanlaşmaya uğramışlar ve yalnızca kırsal bölge insanı tarafından kullanılmaya başlanmışlardır. (Guiraud, 1984:70). Anlam daralmasıyla birlikte ses değişimine de uğrayan bu sözcükler bugün “**pondre** = *yumurtlamak*”, “**couver** = *kuluçkaya yatmak*”, “**muer**= *deri, tüy değiştirmek*” gibi bağlamsal anlamlar kazanmışlardır.

Fransızca'da kullanılan “**négociateur**” sözcüğünün köken anlamı “*tüccar, satıcı, arabulucu*”dur. Zaman içerisinde sözcük “*satıcı, tüccar*” anlamını gene aynı kökten gelme “**négociant**” sözcüğüne devretmiştir. “**Négociateur**” anlam daralmasıyla günümüzde diplomatik bir terim olarak “*arabulucu*” anlamıyla genel dilde yerini almıştır.

Latince “**Vita** = *hayat*” ile akrabalığı olan “**vivenda** = *hayat veren, insanı besleyen, gıda, besin*” sözcüğü gösteren düzeyinde ses değişikliğine (**vivenda** > **viande**), gösterilen düzeyinde de anlam daralmasına uğramıştır. Fransızca'da “**viande**” sözcüğü bugün “*her türden gıda, besin*” değil, yalnızca “*et*” anlamındadır. Örneğin XVI. yüzyıl yazarlarından Rabelais, Gargantua ve Pantagruel adlı eserinde “**viande**” sözcüğünü

köken anlamıyla kullanılmaktadır: “*Les poires sont vivande très salubre = armut sağlığa yararlı bir besindir.*”

Anlam alanı daralırken sözcük kuvvetli anlamdan zayıf anlama doğru da kayabilmektedir. Bu artzamanlı dil olayını Fransızca’dan seçtiğimiz bazı kelimelerden hareketle incelemeye çalışalım.

XVI. yüzyıl metinlerinde “*öldürmek, katletmek*” gibi korkutucu anlamları olan “**meurtrir**” günümüzde “*yaralamak, berelemek, incitmek*” kavramlarını karşılar hale gelmiştir. Türevleri olan “*meurtre = cinayet*”, “*meurtrier = kaatil*” genel dilde kuvvetli anlamlarıyla yaşamaya devam etmektedirler.

Klasik dönem (XVII. yüzyıl) trajedi yazarlarından Racine Latince “**gehenna** = *cehennem*” sözcüğünden türeme “**gêner**” fiilini genellikle “*işkence etmek*” şeklinde ve kuvvetli anlamıyla kullanılmaktadır. “*Et le puis-je, Madame? Ah! Que vous me gênez! = Elimden ne gelir, Hanımefendi? Bana öylesine işkence ediyorsunuz ki!*” Ancak Fransızca öğrenenler ya da konuşanlar bu kelimenin günümüzdeki “*rahatsız etmek, sıkmak, engellemek, güç duruma düşürmek*” şeklindeki zayıf anlamlarından yararlanmaktadırlar.

Gene Racine’ den aldığımız “*la mort ne vous étonne-t-elle point? = ölüm sizi korkutmuyor mu?*” cümlesinde de gördüğümüz gibi kökeninde “*korkutmak, altüst etmek, felç etmek*” gibi güçlü anlamlar içeren “**étonner**” eylemi kuvvetli anlamlarını kaybetmiş, “*şaşırtmak, hayrete düşürmek*” şeklinde daha zayıf anlamları yüklenmiştir.

4.2. ANLAM GENİŞLEMESİ = ELARGISSEMENT DE SENS

Dilbilim sözlükleri anlam genişlemesini, “*anamlı bir birimin daha geniş bir kapsam içermeye başlaması; dar bir anlamdan genel bir anlama geçiş*”, diye tanımlamaktadırlar. Bu dil olayında, bir varlığın bir türünü ya da bir bölümünü anlatan, kullanım alanları dar olan kavramları gösteren sözcükler; zamanla o varlığın bütünü, bütün türlerini anlatır duruma gelir. Sınırlı bir toplum kesimi tarafından kullanılan sözcük zaman içinde toplumun tüm katmanlarınca kullanılır hale gelir. Kavram alanı dar olan sözcüğün anlam alanı zaman içinde genişler, ancak anlam alanı genişlerken

kavramları karşılama gücü düşer. Sözcüğün ilk anlamı esas alınarak, anlam alanındaki genişlemeler veya genelleşmeler artzamanlılık yöntemiyle incelenebilir.

Temel anlamı “*domuzu avlayıp, yetiştirip etini satan kişi*” olan “**bouc > boucher**” sözcüğü anlam genelleşmesiyle her türlü eti satan kişi “*kasap*” anlamını kazanmıştır. “**Epicier**” yalnızca “*baharat işleriyle uğraşan kişi*” değil XVIII. yüzyıldan beri her türlü ihtiyacımızı karşıladığımız mahallemizin “*bakkal*”ıdır.

Uçakların hava alanına inişini anlatmak için kullanılan “**atterrir**” fiili uzay çalışmalarıyla birlikte genelleşmiş ve gezegenlere iniş için de kullanılır olmuştur. Bir denizcilik terimi olan “**baliser = işaret şamandırısı koymak**” kara ve hava taşımacılığını da kapsar hale gelmiştir.

Fransızca’da “**panier**” yalnızca “*ekmek taşıdığımız sepet*”, “**vacarme**” “*Flaman askerlerin savaş sırasında çıkardığı patırtı, gürültü*”, “**grenier**” tahılların konulduğu “*buğday ambarı*”, “**cadeau = hanımlara hediye amacıyla verilen süs eşyası**” değildir artık. Anlam genelleşmiş, özelden genele geçmiş, sırasıyla “*sepet*”, “*gürültü*”, “*ambar*”, “*hediye*” gibi genel anlamlara kavuşmuştur.

Latince “**arripere < ripa = kıyı**” sözcüğü yalnızca “*kıyıya varmak*” kavramını belirtmek için kullanılmaktaydı. Fransızca’da XII. yüzyıldan itibaren “**arriver < rive = kıyı**” şekline dönen fiilin toplumsal anlam alanı oldukça genişlemiş ve “*varmak, ulaşmak, gelmek*” kavramlarının tümünü kucaklamıştır. Geçişli, geçişsiz özelliklerinin getirdiği anlam değişimleriyle Fransızca’nın kullanım sıklığı en yüksek fiilleri arasına girmiştir.

Sözcüğün anlamı başlangıçta tektir. Yeni kavramlara ad vermemiz gerektiğinde başvuracağımız iki yol vardır. Ya yeni gösterenler bulacağız, ya da var olan bir gösterenin anlam alanına yeni anlamlar yükleyeceğiz. Yani anlam alanını genişleteceğiz. Bu işlem bazen zincirleme olarak yapılabilir. Örneğin “**bureau < bure**” sözcüğünün ilk anlamı “*kalın kumaş, aba*” dır. Sırasıyla “**bureau = kumaş**” adını önce üzerine örtüldüğü nesneye vererek “*masa*”, masa içinde bulunduğu mekanın adını alarak “*çalışma odası*”, çalışma odası içinde çalışanların tümünü ifade edecek şekilde “*işyeri*” anlamlarını kazanmıştır.

Anlam genişlemesinin temelinde kavramlar arasında bir benzerlik, bitişiklik söz konusudur. Bu savımızı Fransızca'dan seçtiğimiz “**grève**” sözcüğü ile açıklamaya çalışalım. “*Kumsal*” sözcüğün ilk anlamı, temel anlamıdır. XIX. yüzyıl Avrupa'da sanayi toplumuna geçildiği, işçi-işveren ilişkilerinde zıtlıkların görülmeye başladığı dönemdir. Ücretlerinin artırılmasını, çalışma koşullarının iyileştirilmesini isteyen işçiler bu taleplerini Fransız İhtilali sırasında darağaçlarının kurulduğu Seine nehri kıyısındaki kumsallarda dile getirmişlerdir. Eylemin yapıldığı yer “**grève = iş bırakma**” şeklinde eyleme ad olmuş ve sözcüğün anlam alanı geometri tabiriyle bir birim genişlemiştir.

Latince “*spritus = nefes*” anlamındaki sözcük bu anlamını koruyarak, ancak gösteren boyutundaki değişimle Fransızca'ya “*spritus > esprit*” şeklinde geçerken anlam alanını da genişletmiş ve “*ruh, düşünüş, bellek, genel anlayış, nükte*” kavramlarını da kucaklar duruma gelmiştir. Türkçe'de olduğu gibi Fransızca'da da “**yürek = coeur**” sözcüğü hem organ adıdır, hem de “*cesaret*” anlamındadır. Burada Corneille'in ünlü eseri *Le Cid*'de geçen “*Rodrigue, as-tu du coeur? = Rodrigue, cesaretin var mı?*” cümlesini hatırlatmadan geçemeyeceğiz.

Göndergenin ve onu kullanan toplumun evrimleşmesi anlam genişlemesinin temellerinden birini oluşturmaktadır. “*Tüy*” 1175 yılında Latince “*pluma = tüy*” sözcüğünden Fransızca'ya “**plume**” olarak giren kelimenin ilk anlamıdır. Yazarlar eserlerini kaz tüyünden yapılmış divitleri mürekkep hokkasına batırarak yazmaya başlamışlar ve “**plume**” 1487 yılından itibaren “*divit*” anlamını da yüklenmiştir. 1840'dan sonra kuş teleğinden kalemler terk edilmesine karşın bu sözcük anlamlarını yitirmemiş ve dolmakalem uçları da aynı adla anılır olmuştur. Zaman içinde gönderge değişmiş, gösterge evrim geçirmiştir. Tüm bu dil olaylarını, göndergenin değişmesini, göstergenin (gösteren + gösterilen) evrimleşmesini art zamanlı bir sözlükten izleyebiliriz: **Plume** (1175 < lat. *Pluma*): 1. (Kuşlarda) *Tüy*. 2. (1487) *Kuş teleğinden kalem, divit*. 3. (1840) *Mürekkep kalemi ucu*.

Bilim, sanat alanındaki ilerlemeler sırasında bazı sözcükler temel anlamlarını koruyarak değişik kavramları ifade edebilmektedirler. Ağacın gövdeye bağlanan bölümlerine ad olan “**branche = ağaç dalı**”, ırmak, nehir, göl ve denizde suyun hareketlerini anlatan

“**onde** = *dalga*”, “**mordre** = *ısırmak*” fiilinden türeme “**morceau** = *ısırlan parça*” sözcükleri somut anlamdan soyut anlama geçerek anlam alanlarını zenginleştirmişlerdir. Günlük yaşantımızda “*anlambilim dilbilimin alt dalıdır*”, “*uzun dalga Ankara radyosu*”, “*yukarıdaki parçada yazar aşk temasını işlemektedir*” şeklindeki cümleleri anlam alanının genişlemesinin verdiği rahatlıkla hem Türkçe’de, hem Fransızca’da sıkça kullanıyoruz.

Türkçe’de “*anlam daralmalarının tersine anlam genişlemelerine az rastlanır.*” (Aksan, 1978:142). Önceleri yalnızca güreş karşılaşmalarında elde edilen başarıya verilen “*mükafat*” anlamında kullandığımız “**ödül**” sözcüğünü anlamını genelleştirerek yaşamın her alanına yayıyoruz. “*Nobel fizik ödülü*”, “*Antalya altın portakal ödülü*” gibi.

“*Nesil*” sözcüğü Arapça “**nesl** = *uçkur, bel bağı, kuşak*” sözcüğünden gelir. “*Genç kuşaklar, kuşak çatışması*” deyişlerindeki anlamını sözcük, Dil Devrimiyle birlikte kazanmıştır. Aynı şekilde “**yolluk**” sözcüğünün köken anlamı “*düğünde gelin evinin damada gönderdiği halı, evlerde girişe serilen uzun, dar halı, kilim*”dir. Anlam genişlemesiyle kelime günümüzde “*yola giden kimseye verilen akça, yiyecek*” anlamlarını da kazanmıştır.

“**Cep delik, cepken delik**”, “*beni cepte indirir misiniz?*”, “*cebim yanımda değil*” cümlelerinde kullandığımız “**cep**” sözcüğündeki anlam genişlemesi bu dil olayının Türkçe’deki en özgün örneklerinden biridir. Cebin temel anlamı, ad aktarması yoluyla (métonymie) “*trafiği kolaylaştırmak için yaya kaldırımlarında veya yollarda yapılan taşıt yavaşlama yeri*”, eksiltme yoluyla (ellipse) “*cep telefonu*” anlamlarını kazanmış ve genel dilde yerini almıştır. Yan anlamların genel dilde yerini alabilmesi için olmazsa olmaz koşulun toplumsal uzlaşma olduğunu burada yinelemek istiyoruz.

Anlam genişlemesinin bir türü olan genelleşme yoluyla kişi, bölge adları tür adına dönüştürülebilir. Özel isim bölgede üretilen ürüne, kişinin gerçekleştirdiği buluşa ad olabilir. İletişim sırasında sözcüğün kökeniyle ilgili bilgiler aklımıza bile gelmez. Oysa “**camélia**” adını bu bitkiyi Asya’dan Fransa’ya getiren misyoner P.Camelli’ye, “**guillotine**” Fransız İhtilalinin ünlü doktoru M.Guillot’in’e borçludur. Elektriksiz

günlerin kadim dostu “*mum*”, patlarlı motorların vazgeçilmez parçası “**bougie**” adını Cezayir’deki bir kentten almıştır. İsviçreli ünlü saat yapımcısı Lepaute’un güzel eşi Hortense ismini bahçelerimizin, evlerimizin pembe, beyaz süsü “*hortensia = ortanca*” çiçeğine, 1560 yılında Fransa’nın Lizbon büyükelçisi olan ve İmparatoriçe Catherine de Médicis’ye ilk tütünü ikram eden Jean Nicot adını ciğerlerimizin uğursuz konuğu “**nicotine**”e vermiştir. “**Cravate**” sözcüğünün Hırvat (Croate) süvarilerinin giysilerinden esinlenerek XIV. Louis döneminde Fransa’da kullanılmaya başladığını, Türkçe’deki “**portakal**”, “**kolonya**”, “**tül**”, “**fayans**” sözcüklerinin aslında “**Portugal**”, “**Cologne**”, “**Tulle**”, “**Faience**” özel adlarından türeme olduğunu köken araştırması yaptığımızda öğrenebiliyoruz. Alman bilim adamı Röntgen, Kont Zeppelin, denizler tanrıçası Okeanos “**röntgen**”, “**zeplin**”, “**océan = okyanus**” biçiminde dilde çoktan yerlerini aldılar.

Samsun, Tokat, Bitlis, Kavaklıdere, Tekirdağ, Champagne, Cognac, Bordeaux gibi yer adları isimlerini o bölgede üretilen sigara, içki gibi ürünlere ad aktarması yoluyla vermişlerdir. **Göz** (suyun gözü), **boğaz** (Çanakkale Boğazı), **burun** (Hamsi Burnu), **ağız** (fırının ağız), **bel** (Koroğlu Beli), **ayak** (masanın ayağı) gibi organ adlarını deyim aktarması yaparak metaforik anlamlarda her zaman kullanıyoruz. Diller bu yolla anlam genişlemesine uğramış binlerce sözcüğe sahiptir.

4.3. BAŞKA ANLAMA GEÇİŞ = TRANSFERT DE SENS

İki anlamın ölçülemez, karşılaştırılmaz duruma gelmesi olarak tanımlayabileceğimiz başka anlama geçiş olayı genellikle dilden dile aktarımlar sırasında ortaya çıkar. Anlam kayması da dediğimiz bu dil olgusunda sözcükler eskiden yansıttığı kavramdan tümüyle ayrılarak yeni bir kavrama ad olur.

Latince “*coxa = balta*” sözcüğü zaman içinde ses değişimine uğrayarak Fransızca’ya “**cuisse = kalça**” biçiminde geçmiştir. Ancak sözcük bu anlamını da yitirmiş ve günümüz Fransızca’sında “*but, baldır*” anlamını kazanmıştır. Fransızca bu boşluğu Almanca’dan aktardığı “**hanka > hanche = kalça**” sözcüğü ile doldurmuştur.

Latince’de “*yanak*” anlamına gelen “*bucca*” Roman dillerinde yaşamını sürdürmüş Fransızca’ya “*bouche* = *ağız*”, İtalyanca’ya “*bocca* = *ağız*” anlamında geçmiştir. Sözcük hem gösteren düzeyinde ses, hem gösterilen boyutunda anlam değişmesine uğramıştır. Görüldüğü gibi sözcük anlam daralmasına veya anlam genişlemesine uğramadan ilk anlamından tümüyle uzaklaşmış, farklı bir anlama kavuşmuştur. Latince “*necare* = *öldürmek*” sözcüğü de yukarıda anlatmaya çalıştığımız dil olaylarıyla karşılaşmış ve Fransızca’ya “*noyer*” şeklinde geçerken bambaşka bir kavramı kucaklamış ve “*suda boğmak*” anlamını almıştır. Latince “*quadrum* = *kare*”den türeme “*cadran*” “*küçük çember, saat*” anlamında kullanılmaktadır. Köken anlamı “*korumak, himaye etmek = tutari*” den gelen “*tuer*” Fransızca’da “*öldürmek*” anlamındadır. “*Tutelle* = *himaye, vesayet*”, “*tuteur* = *vasi*” aynı kökten türetilmişlerdir.

Dilimizde de başka anlama geçiş olayını sıkça görüyoruz. Fransızca’da “*vapeur* = *duman, su buharı*” anlamındaki sözcüğü “*vapur*”, “*appartement* = *bina*” anlamındaki sözcüğü “*kat, daire*” anlamıyla ve yanlış bir aktarmayla Türkçe’imize almışız. “*chauffer* = *ısıtmak, kızdırmak*” fiilinden türeme “*chauffeur*” “*lokomotiflerde kazana kömür atan*” kişidir. Ancak bugün Türkçe’de “*sürücü*” anlamında kullanıyoruz Fransızca’da “*photographe*” resim çeken kişiye verilen addır. Resim anlamındaki sözcük ise “*photographie*”dir. En az çaba ilkesi gereği sözcüğü “*photo*” biçiminde kısaltmış ve fotoğraf çeken kişiye bu adı vermişiz. Aslında “*photo*” sözcüğünün anlamı yapılan iş sonucu elde edilen ürün yani “*resim*” olmalıydı.

Eski Türk metinlerinde nesnelere için kullanılan “*kırmak, kesmek, koparmak*” anlamındaki “*üzmek*” eylemini bugün yalnızca insanlar için kullanıyoruz. (Aksan, 1978:144). Tonyukuk yazıtlarında “*düşünmek, üzerinde durmak, yaslanmak*” kavramlarını yansıtan “*sakınmak*” sözcüğü Türkçe’de hiçbir ses değişikliğine uğramadan varlığını sürdürmekte, ancak anlam değişmesiyle “*esirgemek, korumak*” kavramlarını karşılamaktadır. (Aksan, 1982-III:214-215). Anlam kaymaları genellikle toplumsal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu dil olayında kapsam söz konusu olmadan başka anlama geçiş dikkat çekicidir. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğüne göre “*duman*” anlamında “*tütmek*” fiilinden türeme “*tütün*” sözcüğü bu anlamını yitirmiş ve “*tütün* =

tabac” bitkisine ad olmuştur. Aynı şekilde Yunanca “**avlaki** = *sabanla açılan yarık, hendek*” anlamındaki sözcük Türkçe’ye “**evlek**” şeklinde girmiştir. Ancak sözcük başka anlama geçerek, tarımla uğraşanların çok iyi bildiği “*yarım dönüm*” kavramını karşılar duruma gelmiştir.

4.3.1. ANLAM İYİLEŞMESİ = ENNOBLISSEMENT DE SENS

Sözcüğün eskisine göre daha iyi bir anlam taşır duruma gelmesine anlam iyileşmesi, anlam güzelleşmesi, anlamın soylulaşması diyoruz.

Bu anlam değişiminin en ilginç örneğini Türkçe’ye Fransızca’dan, Fransızca’ya da Latince’den giren “**mareşal** < *maréchal* < *maris calcus*” sözcüğünde görüyoruz. Kökeninde “*at bakıcısı, nalbant*” olarak anlaşılan sözcük, XIII. yüzyıldan itibaren anlam güzelleşmesine uğramış ve günümüzde “*ordudaki en yüksek aşama*”yı gösterir duruma gelmiştir. İlk anlamıyla günümüzdeki kullanımını birbirinden ayırmak için Fransızca’da “*nalbant*” anlamında “*maréchal ferrant*” kelimesi tercih edilmektedir.

Dil toplumsal olaylardan fazlasıyla etkilenir. Fransız Devrimi toplumsal kurumların tümünü etkilerken, dilde de önemli değişimlerin nedeni olmuştur. XVII. yüzyıla kadar “*hizmetli, protestan papazı, hademe*” anlamlarında kullanılan “**ministre**” sözcüğü devlet örgütündeki yeniden yapılanmalarla birlikte anlam güzelleşmesine uğramış bugünkü anlamı olan “*kabine üyesi, bakan*” anlamını kazanmıştır.

“**Connétable**” son iki hecesindeki “*étable* = *ahır*” dan da anlaşılacağı gibi sarayda atlarla ilgilenen kişi “*hara başı*” anlamındaydı. Toplumsal yaşamın etkileri kuşkusuz dilde de kendini gösterecektir. Artık ölmüş bir sözcük olarak sözlüklerde yerini almış olmasına karşın, bir dönem soyluluk ifadesi olarak “*başkomutan*” anlamında kullanılmıştır.

Köktürk yazıtlarında “*fena, kötü, perişan*” giderek “*hırsız*” anlamlarını içeren “**yabız, yavız**” sözcüğü ses değişimiyle “**yavuz**” şeklini almış, bu arada da kötü anlamını yitirerek anlam iyileşmesi yoluyla günümüzde “*iyi, güzel huylu, eli açık, yiğit*” anlamlarını yüklenmiştir. (Aksan, 1982-III:217). Suat Yalaz’ın çizgileriyle 60’lı

yıllarda okuduğumuz Karaoğlan'ın serüvenlerindeki kötü yürekli Camoka'nın adının hep “**yabız**” şeklinde anıldığını bugün bile anımsıyoruz.

“**Emgek** > **emek**” sözcüğünde de bir anlam iyileşmesi, anlam güzelleşmesi görüyoruz. Eski Türk kavimlerinde “*acı, eziyet*” kavramlarına ad olan “**emgek**” daha güzel, daha soylu bir anlam içeriğine kavuşarak “*özenli, alın teri gerektiren iş*” anlamını yüklenmiştir. Kötü (péjoratif) anlam içeriğinden iyi (mélioratif) anlama geçmiştir. (Aksan, 1978:146).

4.3.2. ANLAM KÖTÜLEŞMESİ = DEGRADATION DE SENS

Anlam iyileşmesinin tersi olan anlam kötüleşmesiyle bütün dillerde olduğu gibi Fransızca ve Türkçe'de de karşılaşırız. Latince'de “*misafir, yabancı*” anlamlarını içeren “**hostis** > **hostilis**” Fransızca'ya “**hostile**” şeklinde geçerken XV. yüzyıldan itibaren anlam kötülenmesine de uğramış ve “*düşman*” manasında kullanılmaya başlamıştır. Etimoloji sözlükleri bu anlam kötüleşmesinin gerekçesini Romalıların Latince konuşan dost komşularıyla giriştikleri uzun savaşların sonuçlarına bağlamaktadır. “*Eski dost düşman olmaz*” şarkısı dilde aynı doğrultuda gerçekleşmemiştir.

Fransızca'daki “**valet**” XII. yüzyıla kadar sarayda “*haralardan sorumlu subay*” anlamını taşıyordu. Soylu bir anlamı, soylu bir kişiliği vardı. Ancak bu sözcüğün izleyen yüzyıllarda “*uşak*” anlamında kullanıldığını görüyoruz. 1611 yılından itibaren “**valet**” XII. yüzyıl öncesini hatırlatırcasına görkemli giysileri içinde roi ve dame'dan sonra oyun kağıtlarındaki yerini almıştır. Toplumsal anlayıştaki, değer yargılarındaki değişimin dilde etkisini hemen gösterdiğine burada da tanık oluyoruz.

Artzamanlı yöntemle yaptığımız bir incelemeyle “**braconnier**”, “**vilain**”, “**pédant**”, “**vulgaire**” sözcüklerindeki anlam kötüleşmesini izleyebiliriz. “**Braconnier**” “*köpekle av yapan*” şeklindeki masum anlamını çoktan kaybetmiş ve “*yasak olan araç gereçlerle av yapan kişi*” anlamını almıştır. Ortaçağda “*geniş topraklara sahip*” olan “**vilain**” köylülere uyguladığı baskılardan olsa gerek artık onların gözünde “*soysuz, alçak, aşağılık, iğrenç*” bir toprak ağasıdır. Çocukları eğiten, onlara yeni şeyler öğreten

“**pédant** = öğretmen” bu güzel anlamlarını yitirmiş ve sözlüklerde de gördüğümüz gibi “*bilgiçlik taslayan, ukalâ*” biri olup çıkmıştır. Aynı şekilde Türkçe’ye Arapça’dan giren ve “*akıllılar*” anlamındaki “**ukalâ**” pejoratif değere sahiptir. “*Herkesin bilip kullandığı, halk arasında yaygın, halka özgü*” anlamlarını içeren “**vulgaire**” sözcüğünü nedense hep “*bayağı, adi, avam*” şeklindeki aşağılayıcı anlamlarıyla hatırlıyoruz.

Dilimize Farsça’dan giren “**canavar** < *canıvar*” önceleri sözcüğün köken anlamıyla “*canlı, mahluk*” anlamında kullanılıyordu. Ancak günümüzde sözcük anlam kötülenmesine uğrayarak, özellikle kırsal bölgelerde, “*yabani hayvan, kurt*” anlamında kullanılmaktadır. (Aksan, 1978:146).

Bebeklerini erken yaşlarda kaybeden aileler yeni doğan çocuklarına “*tanrıya adanmış*” anlamında “**Satılmış**” adını koyarlardı. Ancak sözcük edilgen çatıya –miş son eki getirilerek yapılmış bir sıfat gibi algılandığından, artık ad olarak pek kullanılmamaktadır. Gazi Üniversitesine 2001-2002 öğretim yılında kayıt yaptıran 12300 öğrenci arasında Satılmış adına rastlanmamıştır. Aynı anlamda kız çocuklarına verilen “**Satı**” adıyla sadece 3’tür.

Türkçe sözlükler “**keleş**” için “*iyi huylu, yakışıklı*” anlamlarını veriyor. Ancak sözcük bu güzel (mélioratif) anlamını yitirmiş ve anlam kötülemesine uğrayarak sözcüğün temel anlamını bilmeyenlerce aşağılayıcı (péjoratif) anlamıyla kullanılır olmuştur. Oysa annesi Keloğlan’ı “*kel oğlum, keleş oğlum*” diye sevmez miydi?

5. SONUÇ

Dil bir iletişim aracıdır. Duygu ve düşüncelerimizi başkalarına aktarmamızı sağlar. Sözcüklerin ve kuralların oluşturduğu bu gizemli sistemin en zayıf halkasını kelimeler ve yüklendikleri anlamlar oluşturur. Sözcüklerin tek başlarına bir anlamları yoktur. Eşzamanlılık düzleminde anlam, sözcüğün aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkilere ve bunları kullananlar arasındaki artzamanlı bir uzlaşmaya bağlıdır. Demek ki, bir adın birden çok anlamı olabilir, ancak belli bir bağlamda bu anlamlardan sadece biri gerçekleşebilir.

Dil imzalanmamış toplumsal bir anlaşmanın ürünüdür. Toplumla birlikte yaşamını sürdürür. Onunla beraber gelişir, zenginleşir ve giderek evrimleşir, değişime uğrar. Bu değişim sözdizimsel, yani yapısal düzeyde değil, anlamsal düzeydedir. Türkçe ve Fransızca yüzyıllardır kendilerine özgü cümle yapılarını korumalarına rağmen, her iki dilde de bazı sözcüklerin yüklendikleri anlamlar zaman içinde genelleşmiş, genişlemiş, daralmıştır. Kimileri anlam güzelleşmesine, anlam kötüleşmesine uğramış, kimileri bambaşka anlamlara geçmiştir. Bütün bu dil olaylarının temelinde toplumsal, bilimsel, ruhsal ve elbette dilsel anlayıştaki değişimlerin izleri görülmektedir.

Bugünü dünün sözcükleriyle ifade edemeyeceğimiz gibi, yarının dünyasını da bugünün anlamlarıyla anlatamayız. Toplumsal değişim sürecine dil de ister istemez ayak uyduracaktır.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil I.II.III.*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Aksan, D. (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara: Erol Ofset Matbaacılık.
Aksan, D. (1961) "Anlam Alışverişi ve Türkçe", *Bellekten* 188, 206-273.
Başkan, Ö. (1967) *Lengüistik Metodu*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
Baylon, C., Fabre, P. (1978). *la Sémantique*, Paris: Nathan,.
Darmesteter, A. (1889). *La Vie des Mots*, Paris: Librairie Ch. Delagrave.
Eyuboğlu, İ.Z. (1998). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
Grevisse, M. (1980). *Le Bon Usage*, Paris: Duculot.
Guiraud, P. (1984). *Anlabilim* (Çeviren: Berke Vardar), Ankara: Kuzey Yayınları.
İnce, E. (1996). *Le Langage, témoin ou victime de son temps*, Frankofoni 8, Ankara.
Kıran, Z. (1998). *Dilbilim Akımları*, Ankara: Onur Yayınları,
Picoche, J. (1994). *Dictionnaire Etymologique du Français*, Paris: Usuels du Robert.
Robert, P. (1969). *Petit Robert*, Société du Nouveau Littré, Paris.
Saussure, F. (1965). *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot.
Ullmann, S. (1952). *Précis de Sémantique Française*, Berne: Editions A.Francke.
Üçok, N. (1947). *Genel Dilbilim Lengüistik*, Ankara: DTCTF Yayınları 57.
Vardar, B. (1982). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara: TDK Yayınları.
Vendryes, J. (1921). *Le Langage, Introduction linguistique à l'histoire*, Paris.